

כינוס בנושא

ירושלים של הדורות הבאים

דיון על עקרונות השימור הארכאולוגי והאדריכלי באגן העיר העתיקה במבט לעתיד

התקיים בבית האקדמיה ב"א-י"ב בסיוון תשס"ז (28-29 במאי 2007)

בשנים האחרונות התבררנו בחפירות ארכאולוגיות מרובות בחלקים שונים של העיר העתיקה וסביבותיה, שבעקבותיהן באו פעולות נרחבות של שימור, פיתוח ובינוי. פעולות אלו יוצרות מצב בלתי הפיך הקובע את דמותה ואת צביונה של ירושלים לדורות. קדושתה של העיר לשלוש הדתות המונותאיסטיות והיותה סמל תרבות לאומי וכלל-עולמי מחייבים את בני דורנו למידה רבה של אחריות באשר לשינויים הנעשים בה. עלינו לבחון את המתרחש כיום בתחום הפעילות הארכאולוגית בירושלים ואת הנעשה לשימור צביונה ושרידי העבר שבה.

בכינוס היו הרצאות שעסקו בנושא ממבט היסטורי וחברתי כללי מתוך השוואה למקובל בערים היסטוריות בעולם, הוצגו המפעלים הנעשים בירושלים והתקיימו דיונים בהיבטים המקצועיים, המשפטיים והאתיים שלהם. בדיונים השתתפו קרוב לארבעים חוקרים ודוברים מן האקדמיה וממוסדות אחרים, נציגי הגופים המופקדים על התכנון ועל הביצוע (עיריית ירושלים, רשות העתיקות ורשות הטבע והגנים), אנשי מעשה ועניין בתחום, ארכאולוגים ואדריכלים.

בראש הוועדה המתכננת את הכינוס עמדו פרופ' יורם צפריר, פרופ' מייק טרנר וד"ר גדעון אבני. לכינוס היו הדים ציבוריים רבים ובתום הדיונים התקבלה ההצעה לקיים קבוצת עבודה שתדון בנושא ותציע דרכי פעולה לעתיד.

מחויבות דורנו לדמותה של ירושלים בעתיד

מתוך הרצאת הפתיחה בכינוס

מאת **יורם צפריר**

אכן, לרוב נעשות החפירות בצורה הטובה ביותר. על כך מגיעות תודות לחופרים ולרשות העתיקות. הבעיה מתעוררת כאשר המניע העיקרי של יזמי החפירות הוא הרצון לפתח את השטח לפי הבנתם. לעתים עומדת לנגד עיניהם חשיפת צפונות העבר בפני הציבור, ולעתים עיקר עניינם הוא שיקולים כלכליים ובעיקר פוליטיים. לא אחת מבקשים היזמים בסיום החפירה להקים בניינים המעלימים, ולעתים הורסים לחלוטין, את השרידים הקדומים.

כדי לרצות את הציבור האדריכלים מתאמצים לשלב חלקים מן הממצא בתוך הבנייה המודרנית. אבל כאשר מדובר בתכנית

אי-הנחת השוררת בלב רבים לנוכח המתרחש כיום בירושלים בתחום הטיפול בשטחי החפירות הארכאולוגיות היא הורתו של כינוס זה. התברר כי במקרים לא מעטים החפירה גוררת פעולות בנייה בלתי הפיכות הפוגעות באופיים של האתרים שנחפרו.

מרבית האנשים שפנינו אליהם הסכימו כי אכן הגיעה העת לקיים את הדיון. הם לא שללו, חלילה, את הצורך לחפור בירושלים. היום, כאשר חקר המקורות ההיסטוריים הכתובים כבר קרב למיצוי, הפכו החפירות למקור הידע העיקרי וידע זה הולך ומתחדש בהתמדה.

היזם מגיש את הבקשה לבנות במקום לוועדה המקומית או המחוזית. בשלב הזה הסיכוי שמישהו מבחוץ יגיש לוועדה התנגדות לבנייה והתנגדותו תתקבל הוא קטן ביותר. האישור יינתן. האדריכל יעשה מלאכה נאמנה וישלב את השרידים העיקריים בתוך המבנה החדש, ולציבור תובטח חוויה שתזכה למחמאות אפילו בתקשורת.

איש אינו מעלה על דעתו, כמובן, כי לנכס תרבותי ומדעי בעל ערך לאומי ועולמי מגיעה התייחסות אחרת. אני מודה כי שנים רבות הייתי מתרגש בכל עת שביקרתי באתר הבית השרוף שברובע היהודי, עד שהבנתי כמה חוסר צדק יש בכליאת ממצאים נדירים כאלה במרתפי בתי מגורים שבקושי, אם בכלל, ניתן להיכנס אליהם. הבית השרוף, החומה והמגדל מימי בית ראשון ומימי בית שני, וכן האפסיס של כנסיית

שרידים מימי הביניים מעל הרחוב הרומי, במהלך חפירה (בחפירות של רשות העתיקות, ממערב לרחבת הכותל). צילום: Epix.

הנֶאָה, הגדולה בכנסיות ירושלים, שזכתה בשעתה לתהילת עולם – ממצאים מאלפים שאין ערוך לחשיבותם – כלואים במרתפים חשוכים, בחלקם סגורים, של בתי מגורים. אפילו הקרדו המהולל, המושך תיירים, נכלא בחלקו שלא לצורך תחת בנייני מגורים. ברור שהערך התרבותי, ואפילו הערך התיירותי הכלכלי, היו נשמרים יותר לו ויתרו היזמים והבונים על שחזור בניין אחד או שניים מן הבניינים החדשים. אבל החליט מי שהחליט שמצוות בניית עוד בית ברובע היהודי גדולה ממצוות שימור ערכי התרבות האצורים באדמתו.

שנים עברו עד שהבנתי כי אפילו את האתר המופלא המכונה "הרובע ההרודיאני" – שרידי ירושלים בשיא תהילתה – אנסו להיכלל במרתפים מתחת לבניין של ישיבה, בין עמודי המסד וצנרת המים והביוב. המקום אמנם יפה ומרגש ועשוי בטוב טעם, אך שיערו בנפשכם מה נפלא היה האתר לו נשאר חשוף ומוצג ברחבות כפי שמוצגים למשל השרידים במצדה ובבית שאן.

הבניינים שאני מדבר עליהם נבנו לפני זמן רב. איני מעז לבקש שבניינים שכבר קיימים יסולקו. אבל מותר לבקש שנגונן על מה שטרם נפגע ולהציע שנקבע סטנדרטים חדשים.

לבנות על שטח ארכאולוגי נרחב או לכלוא בתוך בניין אחד מבנה קדום רחב ידיים, התוצאה הסופית היא דורסנית. היכן אפוא טמונה הסכנה? אני מציג תסריט תאורטי שאינו מנותק לגמרי מהמתרחש במציאות: יזם מסוים רוכש שטח או מקבל מן המדינה חזקה על שטח ציבורי ועל מבנים שבו. הוא מבקש לפתח את המקום ולבנות בו בנייני מגורים או מבני ציבור ופונה, כחוק, לרשות העתיקות או לגוף מורשה אחר. אפשר שהיזם יממן את העבודה אך ידאג שהיא תבוצע באמצעות משרד ממשלתי, על מנת להחליש את הביקורת הציבורית.

היזם אינו מסתיר את כוונתו לבנות על השטח לאחר שרשות העתיקות תשחרר אותו, והוא מודע לסיכון שהמקום לא ישוחרר והשקעתו תרד לטמיון.

בתום שנים של חפירה, ובהתחשב בזה שהיזם לא הסתיר את תכניתו, סביר להניח כי הרשות, שבאה על סיפוקה מן הבחינה המדעית, לא תתנגד לבנייה במקום אלא אם כן יתגלו שרידים בעלי ערך לאומי עליון. לכל היותר היא תאפשר את הבנייה בתנאי שהשרידים או חלק מהם יישמרו בין המבנים או בקומת המסד של הבניין שייבנה.

שרידי עמודים (בחלקם משוחזרים) המקיפים חצר פנימית בבית אמידים מימי בית שני. השרידים מופרעים על ידי יסודות וצנרת הבניין במרתף ישיבת פורת יוסף. צילום: ששון תירם.

קריאה אל הגופים האחראים – רשות העתיקות, העירייה, משרד השיכון – אל תהרסו את השטח המיוחד במינו הזה בבניינים חדשים!

רבים יתמהו למשמע דבריי. מי יקרא – אתה תקרא? הציבור יקרא? הרי יש מערכת מסודרת של קבלת החלטות, ועל פיה עומדת להיקבע החלטה. מיהו הציבור אפוא? איני יודע מי בדיוק מייצג אותו, אבל הנה כמה דוגמאות המלמדות שהציבור הפך כוח של ממש כשמדובר בשמירה על ערכי טבע:

◆ לאחרונה הוגשה בקשה לעצור בנייה של רכבל בחרמון – מיזם תיירותי וכלכלי רב ערך – בגלל הימצאותו של אירוס נדיר במקום.

◆ בניית יישוב על רכס הגלבו, שכבר אושרה כחוק, נעצרה כדי למנוע פגיעה בשמורת האירוסים במקום.

◆ מפעל בנייה אדיר ממדים ועתיר ממון במערב ירושלים הוקפא כיוון שערכי שמירת הטבע והנוף כבר הפכו לנחלת הכלל.

אבל כשמדובר בארכאולוגיה עדיין שוררת אותה נמיכות הרוח, כמעט התבטלות, בפני הרשויות ובפני בעלי יזמה וממון.

אני מבקש להעלות כדוגמה שני מקומות העומדים על הפרק.

המקום הראשון נמצא בפנים החומה ליד שער הפרחים. במקום נרכש שטח אשר יועד בשעתו לבנייה למגורים. זה זמן רב נערכת שם חפירה מטעם רשות העתיקות. מקור המימון הוא כפי הנראה עמותה העוסקת ביישוב יהודים בעיר העתיקה, אך העבודה הוזמנה על ידי משרד השיכון, המצפה כי השטח ישוחרר לבנייה למגורים.

העבודה במקום טרם הסתיימה וגורל השטח טרם נדון ברשות העתיקות, אבל התחושה בלב אנשים הקרובים לנושא היא שהרשות לא תוכל לסרב לבקשת הבנייה לאחר השקעה גדולה כל כך.

במקום התגלו שרידים מימי בית שני ומימי הביניים, ובעיקר חשוב המבט מפנים העיר לכיוון חומת העיר. אין כאן שרידים יחידים יוצאים מן הכלל, להוציא את החומה, אבל יש קטע של מרקם עירוני. זה המקום היחיד בצפונה-מזרחה של העיר שנחפר. על פי מפות ירושלים הצלבנית חוקרים מזהים אותו כשכונת היהודים. מותר לנו בהחלט לצפות שהשטח יישאר לא בנוי. אני חושב כי מכאן צריכה לצאת

כל המבנים העתיקים, וגם המצוק, יוצגו לקהל. אבל דעת אנוש מתקשה להבין כיצד יבוצע מעשה הקסמים הזה: גם יישמרו העתיקות ולא ייהרסו בבניית עמודים ויסודות, גם לא יופרע תפקוד הבניין, גם יוצג מצוק הסלע וגם לא יתקלקל קו הרכס הירושלמי, האופייני כל כך לעיר העתיקה.

גם במקרה הזה, מכיוון שהרשויות אינן מבינות, צריך הציבור לקום ולעמוד על זכותו שלא ייהרסו נכסיו התרבותיים. יש לתת מקום לתקווה שיום אחד יחוברו כל קטעי הרחוב בחפירה ויהפכו לדוגמה מופלאה של רחוב עירוני בירושלים מן המאות הראשונות לספירה. חשוב גם שתצא קריאה אל רשות העתיקות שתתעשת ותתקש על זכותה, ועל חובתה, לגונן על העתיקות ולא להתפשר אלא במקרים שבאמת אי אפשר אחרת.

ולסיום עוד כמה משפטים אישיים: בשנת 1992 ניטש קרב קשה נגד תכנית שנתמכה בידי כל גורמי השלטון הממשלתיים, לבנות יותר ממאתיים יחידות דיור על המדרון המזרחי של גבעת עיר דוד. ברור היה לכול כי המדובר בהריסה מוחלטת של חלק גדול מעיר דוד. המהלך הזה נעצר בזכות ההתנגדות הנחרצת של

ארכאולוגים ואנשי אקדמיה ושל ראש העירייה דאז, טדי קולק, אבל לא פחות מזה בזכות שינויים פוליטיים שהתחוללו באותם ימים בארץ.

ידוע לי שמי שהוביל אז את תכנית הבנייה מברך היום על שהתכנית ההרסנית לא יצאה לפועל. על כן אינני נרגש מכך שהגופים המכונים "המערכת" לוחצים ותובעים. לפעמים מדובר בדעתם של איש אחד או שניים, העשויים לשנות את דעתם ולכוון את המאמץ דווקא לשימור האתר והאדריכלות שבו. התפקיד שלנו אפוא הוא לעצור את ההריסה הנמהרת, להותיר זמן ארוך לשיקול דעת, לתכנן ולראות כיצד מתפתחים הדברים. אולי תהיה מחשבה שנייה.

התכנסנו כאן כדי להתחיל את המהלך, לבחון את עצמנו, את תהליכי החשיבה שלנו. ואין לי ספק שבתום היומיים נצא עשירים יותר ממה שהיינו כשנכנסנו.

המקרה השני מורכב עוד יותר. הקרן למורשת הכותל יזמה הרס של מבנים מודרניים מכווערים בעליל בקצה המערבי של רחבת הכותל. היא הודיעה על כוונתה לבנות מוזאון למורשת הכותל ויזמה חפירה במקום בעזרת תרומה שגייסה.

שרידי אולם מימי בית שני כלואים במרתף ישיבת פורת יוסף ברובע היהודי. צילום: ששון תירם.

הממצאים במקום מיוחדים במינם ובעלי חשיבות יוצאת מגדר הרגיל. נחשף כאן מצוק הסלע המלאכותי המעצב את נופה של ירושלים בגבול המזרחי של הרובע היהודי. התגלו שרידים חשובים ביותר מימי בית ראשון ועד לעת החדשה, והחשוב מכול – קטע של אחד משני הרחובות הראשיים של ירושלים הרומית-ביזנטית. אין ספק כי זהו רחוב העמודים המזרחי המתואר במפת הפסיפס ממידבא. המשכו של אותו רחוב התגלה בחפירות מדרומו ומצפונו של שער האשפות. לא צריך להיות נביא גדול כדי לחזות כי יום אחד יחוברו הקטעים ברצף, ובכך יהפוך המקום לאחד האתרים החשובים והמרשימים בירושלים ויהווה מוקד עניין לאנשי המדע ולציבור.

אלא שמישהו כבר החליט כי המקום יותר לבנייה, וכבר נבחרה אדריכלית. כאן אפילו אין מכחישים, רק מרגיעים: